

TERESA KOLBER

CHARAKTERYSTYKA ARCHIWALIÓW PARAFII WADOWICE

Celem niniejszego artykułu jest opis stanu archiwaliów parafii Wadowice w XVIII–XX w. Sieć parafialna w Polsce ukształtowała się ostatecznie w XVI/XVII w. Duże znaczenie dla zasad funkcjonowania parafii miał sobór trydencki, obradujący (z przerwami) w latach 1545–1563. Orzeczenia tego soboru wytyczyły kierunek rozwoju katolicyzmu na następne czterysta lat, czyli aż do czasów II soboru watykańskiego (1962–1965). Kolejne sesje soboru sprecyzowały dyrektywy, dotyczące zasad zakładania parafii, ich uposażenia, praw parafialnych oraz roli i obowiązków ich duszpasterzy. Jako najważniejsze należy wymienić: nakaz tworzenia nowych parafii nawet tam, gdzie odległość między wsiami była bardzo duża. Dopiero dekret Kongregacji Soboru z 1894 r. usprawnił rozbudowę sieci parafialnej. Podał też on konkretne warunki, według których odległość ok. 2 km od świątyni parafialnej i większa liczba parafian decydowały o powstaniu nowej parafii). Proboszcz obok biskupa został uznany za duszpasterza ludu bożego. Do jego obowiązków należało udzielanie sakramentów świętych, głoszenie kazań i nauczanie katechetyczne wiernych, przynajmniej w niedzielę i święta. Od 1778 r. władze państwowe zaboru austriackiego ze względu na dużą niechęć ludności wiejskiej wobec przymusowego poboru do wojska zaczęły się domagać od księży kazań o tematyce patriotycznej. Ustaliły one także szczegółowe wytyczne regulujące śpiew kościelny (m.in. zabroniono śpiewu pieśni do Matki Boskiej jako „Królowej Polski”¹).

Dla nas bardzo ważny jest fakt, że proboszcz został zobowiązany przez sobór trydencki do prowadzenia ksiąg urodzeń (*Libri Natorum*), zapowiedzi (*Libri Infirmitatum*), ślubów (*Libri Copulatorum*), a od 1614 r. również ksiąg

¹ Istnieją różnice czasowe, dotyczące wprowadzenia reform kościelnych w poszczególnych zaborach. Omawiając to zagadnienie, skupiłam się głównie na reformach kościoła w zaborze austriackim.

zmarłych (*Libri Mortuorum*) i *Status Animarum* (księgi żyjących), które w parafiach zaprowadzono od 1607r.² Te zarządzenia soboru trydenckiego dotyczyły wszystkich parafii w całej Rzeczpospolitej i był to początek powstania w parafiach ksiąg metrykalnych.

Metryka to dokument potwierdzający czyjeś narodziny, chrzest, ślub lub śmierć. Prowadzenie ich zalecono kapłanom przy kościołach parafialnych, dlatego nazywa się je księgami parafialnymi lub metrykami kościelnymi. Sobór trydencki i późniejsze synody wyraźnie i dokładnie określiły sposób ich prowadzenia. Na przykład w Niemczech i we Francji zarządzono, że metryki chrztu mają być dobrze i mocno oprawione, a na okładce powinien znaleźć się napis: *Liber Baptisatorum* oraz lata, jakie obejmuje (synod z 1693r.). Inne zarządzenia domagały się, aby księga była prowadzona w dwóch egzemplarzach, z których jeden miał pozostać w archiwum kościelnym, a drugi jako odpis powinien być odesłany biskupowi lub dziekanowi (synod z 1779 r.)

Natomiast w zaborze austriackim sieć parafialną usprawniały kolejne reformy terezjańskie (zainicjowane przez cesarzową Marię Teresę), józefińskie (cesarza Józefa II) i franciszkańskie (cesarza Franciszka II). Największym jednakże reformatorem na tym polu (w latach 1780–1790) okazał się cesarz Józef II. Zgodnie z jego zarządzeniem od 1772r. proboszcz obok posługi duszpasterskiej otrzymał szereg uprawnień o charakterze państwowym: został on zobowiązany do prowadzenia specjalnego protokolarza rozporządzeń kościelnych i państwowych; zlecono mu opiekę nad sierotami i sierocińcami; przeprowadzenie spisu wojskowego i przekazywanie władzom państwowym statystyki z ruchu naturalnego ludności parafii. Każdy proboszcz został też mianowany urzędnikiem stanu cywilnego, a od 1784r. metryki kościelne zyskały rangę dokumentu państwowego.

Przy tworzeniu parafii brano pod uwagę warunki geograficzne (duża odległość od istniejącej parafii, wysokie góry, rzeki dzielące parafię, trudny dostęp do kościoła); warunki demograficzne (parafia wiejska mogła liczyć więcej niż 900 wiernych – miejska ponad 1 000 wiernych); możliwości organizacyjne (mała odległość od innego kościoła nieposiadającego praw parafialnych, bliskość innej parafii; w miastach parafia nie mogła obejmować przedmieść); warunki natury duszpasterskiej (istniejące na terenie parafii kościoły klasztorne, kościoły filialne, tj. kapelanie lokalne, zależne od kościołów macierzystych, kaplice). Bardzo ważną rolę miał pełnić tzw. „fundusz religijny”, mający służyć uposażeniu i wyposażeniu nowych parafii, powstających w ramach regulacji³.

² B. K u m o r, *Organizacja i sieć parafialna*, [w:] *Ustrój i organizacja kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772–1918)*, Kraków 1980, s. 575–578.

³ *Ibidem*, s. 578–589.

Kościół wadowicki znajdował się na terenie zaboru austriackiego. Początki tego kościoła sięgają XIV w., kiedy to plebani najstarszych dwóch samodzielnych placówek kościelnych w okolicach Wadowic – mucharski i woźnicki – „rościli sobie pretensje o inkorporację kościoła wadowickiego do swoich parafii. W r. 1335 biskup krakowski Jan Grot orzekł, że kościół w Wadowicach ma należeć do plebana w Woźnikach.”⁴

W ten sposób pleban woźnicki stał się zwierzchnikiem kościoła wadowickiego do r. 1470. Jak podaje dalej J. Rajman:

[miasto] pod względem kościelnym, aż do drugiej połowy XIV w. nie posiadało oddzielnej parafii, lecz podlegało starszym od nich ośrodkom, najpierw Woźnikom (kościół znany z r. 1228), przed r. 1325 oddany bezprawnie Mucharzowi, a od 1335 ponownie Woźnikom⁵.

Od 1515r. kościół w Wadowicach miał już własnego plebana – Jana Turobinusza, a w 1629r. to właśnie kościół w Woźnikach został przyłączony do Wadowic. Stan taki trwał do 1780r., kiedy to kościoły te zostały ponownie rozłączone, a kościół wadowicki zyskał status kościoła parafialnego. Pod koniec XIX w. (ok. 1895r.) ukształtował się zarys terytorialny parafii wadowickiej, obejmujący swym zasięgiem osiem okolicznych wsi: Gorzeń Górny i Dolny, Jaroszowice, Zawadkę, Zaskawie, Ponikiew oraz Tomice i Roków, a kościoły w Woźnikach i pobliskim Ryczowie stały się kapelaniami lokalnymi⁶, tzn. były zależne od kościoła macierzystego w Wadowicach. Wkrótce, staraniem tamtejszego proboszcza, ks. Aleksego Bocheńskiego, wybudowano kościoły filialne w Ponikwi (1854–1859; usamodzielnienie się parafii nastąpiło dopiero w r. 1958) i Jaroszowicach (1860–1861; usamodzielnienie się parafii dopiero w r. 1980), a także kaplice publiczne w Tomicach (1880 r.; usamodzielnienie się parafii w r. 1986) i Gorzeniu Dolnym (wieś Zawadka zbudowała kaplicę w latach 1981–1983, ale nie usamodzielniała się)⁷.

Dekanat wadowicki należał do diecezji, a obecnie do archidiecezji krakowskiej. Ale nie zawsze tak było. Gdy okręgi dekanalne należały do różnych cyrkułów politycznych, dziekani napotykali na przeszkody w przekazywaniu licznych rozporządzeń państwowych, do czego byli zobowiązani, gdyż dziekan pełnił teraz funkcje urzędnika państwowego. Aby więc usprawnić zapoznanie się ludności

⁴ A. Nowakowski, *Z dziejów miasta i parafii Wadowice. Szkic historyczno-prawny*, Kraków 1985, s. 31; J. Rajman, *Średniowieczne Wadowice na tle osadnictwa nad Skawą i Wieprzanką*, [w:] *Wadowice. Studia z dziejów miasta*, Wadowice 1997, s. 27–28.

⁵ J. Rajman, *op. cit.*, s. 31.

⁶ Szczegółowo pisze o tym A. Nowakowski, *op. cit.*

⁷ *Ibidem*, s. 100.

z rozporządzeniami rządowymi, granice dekanatów były dostosowywane do granic cyrkularnych. W ramach józefińskiej reformy organizacji kościelnej w Galicji w roku 1784 został wyodrębniony dekanat wadowicki, wcześniej bowiem Wadowice należały do dekanatu zatorskiego. „Z pewnością było to związane z pomniejszeniem politycznej roli Zatora po skasowaniu przez Austrię starostwa zatorskiego.”⁸ W roku 1781 utworzono diecezję tarnowską i włączono do niej dekanat wadowicki, ale w 1805r. powrócił on z powrotem do diecezji krakowskiej.

Nas interesują jednak znajdujące się w archiwach dekanatu wadowickiego, a konkretnie w parafii Wadowice, księgi metrykalne, które są doskonałym źródłem do badania kształtowania się struktury polskich nazwisk w tym regionie. Archiwa tej parafii pochodzą z okresu 1786–1945 r. Po przeprowadzeniu przeze mnie inwentaryzacji mogę stwierdzić, iż księgi metrykalne (*Libri Natorum*, *Libri Copulatorum*, *Libri Mortuorum*), znajdujące się w kancelarii parafialnej Wadowic, są zachowane w bardzo dobrym stanie.

Poszczególne tomy *Liber Natorum* (LN) mają duży format, okładki są papierowe koloru brązowego, tylko grzbiety wzmocniono skórą. Rubryki, w których wpisuje się dane chrzczonych dzieci, są drukowane. Wszystkie zapisy w tomach od I do V są czytelne, a karty numerowane ręcznie lub opieczętowane stosownym numerem. Żadna księga nie posiada indeksu. Indeks stanowi osobna książka (*Index Natorum Civitatis Wadowice*), która zawiera alfabetyczny spis urodzonych w układzie tabelarycznym (rok urodzenia, nazwisko, imię, tom i strona zapisu w LN). T. I (1786–1837)⁹, ss. 1–514 numerowane ręcznie, obustronnie zapisane, w całości czytelne. Na s. 1 u góry znajduje się pieczęć parafii Wadowice, z wizerunkiem Matki Boskiej (w głównym ołtarzu widnieje cudowny obraz Ofiarowania NMP); T. II (1837–1860), ss. 1–583 numerowane ręcznie, obustronnie zapisane, w całości czytelne; T. III (1861–1896), ss. 1–687 numerowane ręcznie, obustronnie zapisane, w całości czytelne; T. IV A (1896–1904), ss. 1–201 numerowane ręcznie, obustronnie zapisane, w całości czytelne; T. IV B (1904–1917), ss. 294 numerowane ręcznie (pierwsza strona rozpoczyna się ss. 202–496 – jest to ciąg dalszy numeracji T. IV A), obustronnie zapisane, w całości czytelne; T. IV C (1917–1927), ss. 199 numerowane ręcznie tylko do s. 607, od s. 608–694 kolejne numery bite są pieczęcią (strona pierwsza opatrzona jest numerem 497–ostatnia ma numer 696 – jest to ciąg dalszy numeracji T. IV B). T.V (1927–1947), ss. 1–546 numerowane ręcznie, obustronnie zapisane, w całości czytelne.

W parafii znajdują się również cztery najstarsze księgi *Liber Copulatorum* (LC) w formie tzw. dutków (wym. 10 x 31 cm). Obejmują one wpisy

⁸ Ibidem, s. 86; B. K u m o r, *Ustrój i organizacja ...*, s. 521–540.

⁹ W nawiasie podaję lata, jakie obejmuje dany tom.

z w. XVI–XVIII. Są one jednak niekompletne – brakuje bowiem wpisów z lat 1636–1729. Zapiski pisane są w języku łacińskim i prowadzone linearnie (nie ma tabelki). Zawierają dane personalne osób wstępujących w związek małżeński (z miejscowości należących do parafii). A więc znajdujemy tam zapiski z Wadowic i okolicznych wsi: Tomic, Ponikwi, Rokowa, Zaskawia, Chobotu, Zawadki i Gorzenia. W najlepszym stanie zachowała się księga I (1581–1598), która w całości jest czytelna. Zawiera ona 70 nienumerowanych, obustronnie zapisanych stron. Na początku księgi znajduje się *Metrica* i *Inprimus*. Księga II (1599–1635), częściowo czytelna, gdyż pismo miejscami jest wyblakłe, zawiera 190 nienumerowanych, obustronnie zapisanych stron. Księga III (1730–1757), częściowo czytelna, brzegi kart są postrzępione, ss. 178 nienumerowanych, obustronnie zapisanych. Księga IV (1757–1776), częściowo czytelna, pismo wyblakłe, a brzegi kart postrzępione, ss. 222 nienumerowanych, obustronnie zapisanych. Owe cztery najstarsze zabytki mają okładki skórzane, dobrze zachowane.

Od 1786 r. księgi LC mają już duży, tradycyjny format, a okładziny są tekturowe. Wpisy dokonywane są w tabelach. Żadna z ksiąg nie posiada indeksu. Nazwiska nowożeńców z lat 1786–2003 i n. zostały też wpisane do osobnej książki: *Index Copulatorum Civitatis Wadowice*. Obejmują one: T. I (1786–1884), ss. 1–496 numerowane ręcznie, obustronnie zapisane, w całości czytelne; T. II (1885–1907), ss. 1–201 numerowane ręcznie, obustronnie zapisane, w całości czytelne; T. III (1907–1967), ss. 1–680 numerowane ręcznie, obustronnie zapisane, w całości czytelne.

Księgi *Libri Mortuorum* (LM) parafii Wadowice mają duży, znormalizowany format, okładki papierowe, a grzbiety wzmocnione skórą: T. I (1786–1856), ss. 1–564 numerowane ręcznie, obustronnie zapisane, w całości czytelne, na początku księgi zachowała się instrukcja informująca, w jaki sposób należy dokonywać wpisów w księdze; T. II A (1857–1890), ss. 1–484 numerowane ręcznie, obustronnie zapisane, w całości czytelne; T. II B (1890–1912), ss. 1–494 numerowane ręcznie, obustronnie zapisane, w całości czytelne, T. III (1912–1946), ss. 1–527 numerowane ręcznie, obustronnie zapisane, w całości czytelne. Osobną księgę stanowi *Index Mortuorum Wadowice*, który zawiera nazwiska i imiona zmarłych w układzie alfabetycznym, rok zgonu oraz numer strony z LM.

Mimo iż kościół parafialny w Wadowicach uległ pożarowi w r. 1726 (został w całości odbudowany w latach 1791–1798), to księgi metrykalne, na szczęście, nie zostały zniszczone. Wszystkie zachowały się w dobrym stanie, są czytelne. Najstarsze zapiski, jak podałam, sięgają 2. poł. XVI w. (pierwsza księga LC) i te są bardzo cenne. Nie odnotowałam także żadnych ubytków w zapisach z poszczególnych lat (z wyjątkiem luki w LC za okres lat 1636–1729). Księgi mają okładziny papierowe, na rogach i grzbiecie są wzmocnione skórą. Na każdej znajduje się

naklejka z nazwą księgi i latami, które obejmuje. Zbadane przeze mnie zabytki LN, LC, LM od 1786–1945 roku prowadzone są na znormalizowanych drukach, posiadających odpowiednie rubryki, w które wpisane zostały informacje o ochrzczonych, zawierających związek małżeński i zmarłych. Zapiski w tych księgach prowadzono dwustronnie, pismo się zmieniało wraz ze zmianą prowadzących te księgi proboszczów. W kancelarii parafialnej Wadowic zwraca uwagę znajdujący się tam jeden z tomów LN. Jest on oprawiony w biały, skórzany futerał. Na stronie 549 tego tomu, pod datą 18 V 1920 r. wpisany został Carolus Josephus Wojtyła, obecny papież Jan Paweł II.

Ten bogaty materiał archiwalny wykorzystam w przygotowywanej rozprawie doktorskiej nt. *Motywacji i struktury nazwisk mieszkańców dawnego dekanatu wadowickiego*.